

Zvara Edina

„AZ MAGYAR NÍPNEK KERESZTYÉN HÜTBEN VALÓ ÍPÜLÍSIRE”

Sylvester János Újszövetség-fordítása

*„Az Újszövetséget végre teljesen befejeztük,
fogadja ezt nagyságos uraságod hálás lélekkel és,
ahogy mondani szokták, kitárt karokkal.”*

SYLVESTER JÁNOS

Sylvester János Újtestamentum-fordítása (Sárvár-Újsziget, 1541) az első teljes magyar Újszövetség, s egyben az első Magyarországon megjelent magyar nyelvű nyomtatványunk is. E kiváló humanista bibliafordítása a magyar erasmisták egyik legfontosabb alkotása, a magyarországi művelődéstörténet egyik mérföldköve.

ÉLETE ÉS MŰVEI

Sylvester János (1504–1552) középfokú iskoláit valószínűleg a szülőhelyéhez, Szinyérváraljához közeli Nagybánya iskolájában végezte el. Krakkóba kerülve 1526. október 26-án lett az egyetem hallgatója, ezzel a mohácsi csata után ő az első, újonnan beiratkozott diák. A lengyel universitas a középkorban peregrináló diákjaink egyik legfontosabb oktatási intézménye volt; a 15. századból ott találjuk többek között a prédikációival európai elismerést is kivívó ferences

Temesvári Pelbártot (1435 k.–1504) vagy a későbbi esztergomi érseket, Bakócz Tamást (1442–1521); a 16. század elejéről pedig Dévai Bíró Mátyást (1500 k.–1545), aki hazatérve, ahogy majd Sylvester is, egy ideig Nádasdy Tamás (1498–1562) támogatását élvezte. Sylvester Krakkóban Leonard Cox (1495 k.–1549 k.) köréhez tartozott. A neves angol humanista előadásából és tudós társaságában ismerte meg azt az erasmista műveltségsményt, amely pályájának és tudós munkájának is meghatározó elemévé vált.

Sylvester János Hieronymus Vietor (1480 k.–1546) neves tipográfijában grammatikai kézikönyvek szerkesztésében is segédkezett: Christoph Hegendorff *Rudimenta grammatices*-e (Krakkó, 1527) egy alapfokú latin nyelvtan, az abba készülő lengyel és német mellé Sylvester készítette el a magyar nyelvű értelmezéseket; hasonló munkát végzett másik grammatikai munkájában is (Sebald Heyden: *Puerilium colloquiorum formulae*, Krakkó, 1527): a lengyel és a német mellett magyar fordítással egészítette ki az iskolás gyerekek fogalomkincséhez alkalmazkodó latin beszélgetésgyűjteményt. Ugyancsak Krakkóban, 1527-ben jelent meg a két latin nyelvű költeményt tartalmazó *Rosarium*-a is – ez egyben Sylvester első ismert, irodalmi alkotása. (A mindössze hat levélből álló mű csak néhány évtizede, 1975-ben került elő egy varsói könyvtárból.)

Sylvestert 1529-ben Wittenbergben találjuk, ekkor iratkozott be az akkori Európa legjelentősebb egyetemére, s ahogy Krakkóban Cox, a reformáció városában Philipp Melanchthon (1497–1560) lett a mestere. Itteni tanulmányai idején mélyítette el grammatikai ismereteit, s tett szert igen magasfokú filológiai felkészültségre. S a Praceptor Germaniae ajánlja majd Sylvestert leendő támogatója, Nádasdy Tamás jóindulatába. Sylvester valószínűleg 1534 és 1536 között még egyszer megfordult e német városban.

Hazatérte után, az 1530-as évek elején „gonosz polgárok és papok” kiforgatták a javaiból, írja ezen időszakáról maga Sylvester, de életének erről a részéről ennél többet nem nagyon tudunk. 1534-től új korszak kezdődött életében, ugyanis a későbbi nádor, Nádasdy Tamás vette pártfogásába: a sárvári udvarba került, az iskola tanára s az ottani humanista tudós kör egyik legjelentősebb személye lett. A művelt arisztokrata 1536-ban a Sárvár melletti Újszigeten nyomdát alapított. Első termékeként az a latin nyelvű grammatika jelent meg, amely egyben az első magyar nyelvtan (*Grammatica Hungarolatina*, 1539), s mintegy „előtanulmány” a nagy feladathoz, az Újtestamentum-fordításhoz.

Nádasdy a későbbiekben is segítette Sylvestert, hiszen az ő ajánlásával került a bécsi egyetemre, ahol előbb a héber, majd 1546 és 1550 között a görög nyelv professzora volt, s immár ő tanította a szent nyelvek ismeretét. Bécsi éve alatt több latin nyelvű költeménye is megjelent. Életének további alakulásáról, halálának körülményeiről sajnos egyelőre alig ismerünk adatokat.

A PATRÓNUS NÁDASDY TAMÁS ÉS A SÁRVÁRI NYOMDA

Buda 1541-es eleste azt is jelentette, hogy megszűnt a királyi udvar, s azzal együtt annak példaadó szerepe is. Főuraink vették át a nagy feladatot, többek között a Batthyányak, Esterházyak, Thurzók, Zrínyiek, Rákócziak és a Nádasdyak. Nádasdy Tamás feleségének, „szerelmes Orsiká”-jának birtokközpontjáról, Kanizsáról átköltözve hozta létre Sárváron a korszak egyik legfontosabb művelődési központját, ahol nyomdát, iskolát, templomot és könyvtárat alapított.

Tanult, művelt ember lévén több humanista körhöz is tartozott. S ahogy ő maga, az udvarában élő értelmiségiek és tisztviselők között többen is könyvszerető emberek voltak.

A Sárvár-Újszigeten alapított tipográfia igazán eredeti ötlet volt. Amikor ugyanis Nádasdy a felállítandó könyvsajtóról döntött, Magyarország sehol nem volt ilyen üzem: a 16. század első felében ez volt az egyetlen, magyar nyelven nyomtató műhely, amely 1536–1541 között működött.

Sylvester kedvező feltételek mellett kezdhette el dolgozni, hiszen saját maga felügyelhetette a nyomdai munkálatokat, Nádasdy pedig bőkezűen gondoskodott a költségekről. Tipográfusnak először Johannes Strutiust hívták meg, aki azonban nem volt túl tehetséges a nyomdászatban. Sylvester nagy sajnálattal vette tudomásul, hogy nem láthat bele Strutius tevékenységébe, mert az titkolózik, gyanúsan viselkedik, a betűk elkészítése meg csak késik. Ennek pedig az volt az oka, hogy a meghívott mester egyáltalán nem értett a betűmetszéshez. „Szemfényvesztő játék”-a pedig kitelt egy olyan embertől, aki „szereti az egeret oroszlánnak mutatni, mivel úgyis nagyokat ígér szóval, de semmit sem tesz” – panaszkodott egyik levelében Sylvester. Minthogy nem haladt a nyomtatás, 1540 elején a sajtó élére új nyomdászt hívtak meg Abádi Benedek személyében. Őt Sylvester feltehetőleg még krakkói évei alatt ismerte meg, s aki Vietor műhelyében szerzett gyakorlatot.

Az Újszövetség kinyomtatásához a jellegzetes, keskeny bastard betűtípust szerezték be, ugyanis ebben voltak meg a magyar hangjelöléshez nélkülözhetetlenül szükséges mellékjeles betűk. Ez a betűtípus azonban nehézkessé tette a szöveg olvasását, így annak széles körű elterjedését nem igazán segítette – s mindehhez a Sylvester által használt i-ző nyelvjárás is hozzájárult.

A Sylvester-nyomdának mindössze két olyan nyomtatványa maradt fenn, melyekből példánnyal is rendelkezünk: az egyik a már korábban említett *Grammatica*, a másik pedig az Újtestamentum-fordítás. Továbbá tudomásunk van két olyan munkáról is, amelyekből azonban egyetlen példány sem ismert: az egyik III. Pál pápa bullája, amelyet Nádasdy patronáltjával szeretett volna lefordíttatni; a másik pedig a Genesis verses összefoglalója Sylvester fordításában.

AZ ÚJSZÖVETSÉG-FORDÍTÁS

Nádasdy Tamás minden munkálkodása közül valószínűleg „a bibliafordítás szolt legközvetlenebbül, személyesen Orsolyához. Ez lehetett Nádasdy szerint a leginkább értelmes nőnek való” – véli Péter Katalin. (A könyvolvasó Kanizsai Orsolyáról tanúskodik az a jól ismert, egész alakos festmény is, amin egy könyvet tart a kezében.) Sylvester és mecénása 1536-ban, kanizsai látogatásukkor határozták el, hogy lefordítják és kiadják a Bibliát. Ekkor Pesti Gábor bibliafordítása még nem jelent meg (*Újtestamentum magyar nyelven*, Bécs, 1536), Komjáti Benedeké azonban már igen (*Az Szent Pál levelei magyar nyelven*, Krakkó, 1533) – de mindkettő külföldön, s egyik sem a teljes Újszövetség.

A 16. századi bibliafordítások részben a humanista filológia jegyében születtek meg, ennek kapcsán Rotterdami Erasmus (1466–1536) nevét kell kiemelnünk. A németalföldi humanista filológiai tevékenységének legfontosabb eleme bibliakritikai munkássága: azaz Szent Jeromos latin nyelvű bibliafordításánál (*Vulgata*) pontosabb és hitelesebb szöveget akart elkészíteni a források tudományos igényű vizsgálata alapján. Ennek eredménye lett a Bázelen, 1516-ban megjelent

görög–latin nyelvű Újszövetség-kiadása és kommentárjai. A magyarországi fordítók is az ő szellemében kezdtek munkájukhoz. Első bibliafordítóink, a magyarországi erasmisták (Komjáti, Pesti, Sylvester) az ő elveit alkalmazva készítették el részfordításukat. Számukra a magyar nyelvű Biblia eszköz volt arra, hogy megteremtsék a magyar irodalmi nyelvet, s a tudós világnak is meg akarták mutatni, hogy a magyar nyelv is alkalmas a fordításra. A bibliaolvasás mindenkinek szóló gondolatát Magyarországon így „nem a hitújítás hozta”, az első sorban Erasmustól származik. Ki kell azonban emelnünk, hogy a reformáció hatása Sylvester esetében a legerőteljesebb átmeneti korban élt, viszont egyértelműen egyik felekezethez sem tartozott.

Sylvester János is a Biblia eredeti szövegét szerette volna minden eddiginél pontosabban magyar nyelvre fordítani. Ehhez minden képzettséggel rendelkezett, hiszen megvoltak a megfelelő grammatikai ismeretei és járatos volt a szent nyelvek (latin, görög, héber) mind-egyikében – mindezt pedig összekapcsolta az anyanyelv kiművelésének programjával. A nyelvészet iránti elkötelezettségének köszönhetően készítette el a korábbi két részleges fordítás után az első teljes magyar Újszövetséget.

„Újtestamentum magyar nyelven, melyet az görög és diák nyelvből újonnan fordítánk az magyar népnek keresztyén hűben való ípülésire” – ez a teljes címe Sylvester János munkájának. Fordítását Ferdinánd német-római császár és magyar király fiainak, Miksának és Ferdinándnak ajánlja. Felhívja a figyelmüket, hogy „a keresztyén vallás védelme és terjesztése leginkább a keresztyén uralkodók feladata, hiszen mind a pogány, mind a keresztyén szerzők alattvalóik pásztorának és atyjának nevezik őket”. Sylvester továbbá kéri a kiváló fejedelmeket, hogy fogadják jó szívvel az Újtestamentum „eme isteni művét, amelyben maga Krisztus, az emberi nem megváltója nem

héberül, nem görögül és nem latinul, hanem magyarul beszél”; fogadják és tekintélyükkel támogatják, hogy a könyv a keresztény magyar nemzet kezébe kerülhessen. A fordító jótevőjéről, Nádasdy Tamásról sem feledkezik meg: megköszöni buzdítását és segítségét munkájában, amely sok virrasztással és fáradsággal járt.

Sylvester Újszövetség-fordításának végén döbbszent rá, hogy magyar nyelven antik időmértékes formában is lehetséges verset írni; ezt mutatja, hogy Máté, Lukács, János evangéliumai és az Apostolok cselekedetei elé szánt verses összefoglalói a kötet végére, a magyarázó fejezetek elé kerültek. Legszebb disztichonja az Újtestamentum elején, a latin nyelvű dedikáció után áll *Az magyar népnek, ki ezt olvassa* címmel. Sylvester személyes örömet írja le, hiszen Krisztus végre magyarul szólal meg: „Az ki zsidóul és görögül és vgre diákul // Szól vala rígen, szól néked az itt magyarul.” Több irodalomtörténészünk is méltán dicsérte e verset: Szilády Áron Sylvester „zengzetes disztichonjainak megalkotását” a nyelv- és irodalomtörténet egyik legnevezetesebb eseményének tekinti. Horváth János pedig a legelső sort („Próféták által szolt rígen néked az Isten”) hangzatilag „a legszebb magyar költemény-kezdetek” közé sorolja. „Felmondani kész gyönyörűség: templomi szózatossága szinte énekként árad.”

Sylvester a kötet végére öt függelékkel is illesztett: a „nem tulajdon jegyzisben”, vagyis a metaforikus értelemben használt kifejezésekről, a nehezen érthető idegen szavakról és nevekről, a bibliai mérőszerszámokról, a pénzokről és a betegségekről. Ezekben a kis írásokban a magyar nyelvű filológiai irodalom első kezdeteit ünnepelhetjük, melyek „sok szempontból nagyobb figyelmet érdemelnek, mint maga a bibliafordítás, bár e tolmácsolat nélkül aligha születtek volna meg” – véli Sylvester monográfiusa.

Az 1541-ben megjelent Újtestamentum a leggazdagabban illusztrált 16. századi nyomtatványunk. S ha a betűtípusa miatt nem is túl tetszetős munka került ki a sárvár-újszigeti sajtó alól, a feltűnően gazdag képanyag mindezért bőségesen kárpótolja az olvasót. Sylvester ugyanis minden eszközt igénybe vett, hogy az olvasót rávegye fordításának olvasására, Péter Katalin szavaival: „...olyan helyes kis iniciálék és nagyobb képek vannak benne, hogy az embernek szinte csak azok miatt is kedve támad végiglapozni a negyedréti alakú kötetet. Aztán ott vannak az éneklésre szánt verses összefoglalások a teológiai magyarázatok mellett.” A fametszetes címlapkeretben a cím vörös nyomással készült, a kötetben továbbá egy lapnagyságú Kálvária-kép, hat nagyobb méretű apostolábrázolás, számos iniciálé, és több mint száz kisebb illusztráció található. A kötet utolsó levélén van az a fametszet, amelyen Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya egyesített címere látható, egy nagyon szép, reneszánsz ornamentikus díszítés keretében. A fametszetek egy részét a nyomdászként és betűmetszőként ugyan tehetségtelen, de a fametszésben annál inkább jeleskedő Johannes Strutius, egy részét meg talán maga Sylvester készítette.

AZ ÚJTESTAMENTUM TOVÁBBI KIADÁSAI, UTÓÉLETE

Az Újszövetséget a században bibliafordítói és kiadói programjuk részeként több reformátorunk is lefordította és megjelentette, így például a magyar széppróza atyjának titulált Heltai Gáspár (*A Jézus Krisztusnak Újtestamentoma magyar nyelvre fordítottatott a régi igaz és szent könyvekből*, Kolozsvár, 1561/1562). A kiadást nem melleleg

Nádasdy Tamás húga, Nádasdy Anna is támogatta, mely nagy gesztusért Heltai szép szavakkal mondott köszönetet ajánlásában: „Miert-hogy ezokáért az Úristen Tenagyságodat megvilágosította az ő szent igéjével Szentléleknek általa, hogy sok jámbor szegény egyházi emberek és egyéb szegény tanolók sat. a Tenagyságodnak istenes életedről és keresztyéni cselekedetéről bizonyágot tésznek. Melyeket Tenagyságod az elmúlt esztendőkre ennye drágaságba és nagy szükségbe bő adománnyal énhozzám is megmutatta. Ezért én is nem akartam Tenagyságodnak háládatlan lenni, hanem ezt a szent munkát Tenagyságodnak akartam ajánlani.”

Sylvester János Újtestamentum-fordítását Caspar Stainhofer nyomdász 1574-ben, Bécsben ismét megjelentette – immár a sokkal jobban olvasható antikva betűtípussal. A művet nem véletlenül választotta, leginkább a magyarok javát akarta szolgálni: „Semmi más kinyomtatásra alkalmas könyv nem jutott eszembe ebben a romlott korban ... mint az Isten Fia új törvényének és testamentumának szent műve, amelyet sok évvel ezelőtt egy nagyműveltségű és jámbor férfiú, név szerint Sylvester János fordított latinról magyarra...” Stainhofer így akarta ezt a „legértékesebb lelki kincsestárat” elterjeszteni. A könyvvel szilárd horgonyt akart vetni a bátor magyar népnek „a zúrzavaros helyzetben és a csapások viharában”, „amelyhez menekülhet minden gyötrelem, veszedelem és nyomorúság közepette (amelyeknek ki van téve az emberi élet), és meríthessen vigaszt, reményt, gyarapodást az igaz hitben és remélhesse az üdvösség dicsőségét.” Ezekben a mondatokban Sylvester szavai csengenek vissza: a két kiadás előszavát egymás mellé téve nyilvánvaló, hogy a nyomdász tulajdonképpen az első, 1541. évi kiadás előszavát visszahangozza.

A későbbi századokban többen is foglalkoztak Sylvester Újszövetség-fordításával, de az idővel egyre inkább csak művelődéstörténeti

kuriózzummá vált. Magyar nyelvű disztichonjai jelentőségéről azonban többen is megemlékeztek, így például Bél Mátyás, Ribini János, Szarka János vagy Budai Ézsaiás. Nekik köszönhetően *Az magyar nípnek* kezdetű ajánlása többször is megjelent, így elkezdődhetett Sylvester János jelentőségének a maihoz hasonló értékelése a magyar költészet történetében és a kritikátörténetben is.

* * *

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség-fordításából, a teljes példányokat és a töredékeket is beszámítva, nemzeti könyvtárunk nyilvántartása szerint jelenleg 49 példány ismert – ezek közül csak egy teljes, s az Osztrák Nemzeti Könyvtárban található; facsimile kiadása pedig egyszer készült, még 1960-ban. Most, 2017-ben, a reformáció 500. évfordulójának ünneplésekor a mű és fordítója méltó megbecsülését mutatja újabb hasonmás kiadása.

* * *

*Sylvester Újtestamentumának Magyarországon jelenleg
nincs teljes, ép példánya, ezért e mostani hasonmás egy olyan
rekonstruált kiadás, amelyet több példányból raktunk össze.*

*Ezenkívül fotómechanikusan eltavolítottuk
a több kéztől származó kézírásos bejegyzéseket, hogy ne legyen
megtévesztő egy kötetben való szerepeltetésük.*

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- ÁCS Pál, *Sylvester János irodalmi programja* = Uő,
Átszítált idő: Tinóditól Tandoriig, Bp., Pesti Kalligram, 2014, 45–57.
- ÁCS Pál, *A magyar irodalmi nyelv két elmélete: az erasmista és a Balassi-követő* = Uő, „Az idő ósága”: *Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban*, Bp., Osiris, 2001, 13–31.
- BALÁZS János, *Sylvester János és kora*, Bp., Tankönyvkiadó, 1958.
- BARTÓK István, „...a széthúzások pusztító viharában...”: *Adalékok Sylvester János Újszövetség-fordításának bécsi kiadásához* = *In via eruditionis: Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, szerk. BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás, LUFFY Katalin, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016, 101–105.
- BARTÓK István, „Kiknek inai helyekről el indultanak vala és meg faktattanak vala”, *Betegségek meghatározása Sylvester János Újszövetség-fordításában (1541)*, *Magyar orvosi nyelv*, 13(2013), 1, 5–10.
- BARTÓK István, „Nem egyéb, hanem magyar poézis”: *Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben*, Bp., Universitas, 2007 (Klasszikusok).
- BARTÓK István, „Nem tudom, mitsoda madár”: *Sylvester János Újszövetség-fordításának utóéletéből* = *Biblia Hungarica Philologica: magyarországi bibliai és filológiai tudományokban*, szerk. HELTAI János, Bp., Argumentum, OSZK, MTA ITI, MOKKA-R Egyesület, 2009 (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei, 3), 43–53.
- BARTÓK István, *Sylvester János = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, X, reneszánsz – Szeben nyomdászata*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna, Bp., Balassi, 2010, 412–415.
- BARTÓK István, *A Nádasdy-mecenatúra hatása az irodalmi gondolkodásra = Nádasdy Tamás (1498–1562): Tudományos emlékülés: Sárovar, 1998. szeptember 10–11.*, szerk. SÓPTEI István, Sárovar, 1999, (Nádasdy Ferenc Múzeum kiadványai, 3), 117–130.

- BOTTYÁN János, *A magyar Biblia évszázadai*, sajtó alá rend., az eredeti jegyzeteket kieg. és a záró fejezetet írta FEKETE Csaba, 2. átdolg. kiad., Bp., Kálvin, 2009.
- V. ECSEDY Judit, *A könyynyomatás Magyarországon a kézísajtó korában: 1473–1800*, Bp., Balassi, 1999.
- V. ECSEDY Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei, 1473–1600*, Bp., Balassi, OSZK, 2004 (Hungaria Typographica, 1).
- V. ECSEDY Judit, BÁNFI Szilvia, *A Sárvár-újszigei Sylvester nyomda (1536–1541)*, Magyar Grafika, 60(2016) 1, 68–70.
- GYULAI Éva, *Von Sachen Gros, von Angsicht Klein: Zsámboky János verse Pozsonyról a Habsburg Miksa koronázásáról készült metszeten, 1563/1566*, Publicationes Universitatis Miskolciensis: Sectio Philosophica, 17(2012), 1, 125–151.
- HARSÁNYI István, *A magyar Biblia*, Bp., Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1927 (Bethlen-könyvtár, 10–11).
- HORVÁT János, *A reformáció jegyében*, Bp., Akadémiai, 1953.
- JANKOVICS József, ZVARA Edina, „Sok jámbor kívánja, ha e szent bibliák magyar nyelven láthatnája és olvashatnája”: magyar nyelvű bibliák a korai újkorban, *Iskolakultúra*, 2009, 3–4, 138–147.
- KEMÉNY Lajos, *Az újszigei nyomda – Sylvester és Új testamentoma – Abádi Benedek – Szegedi Lajos*, ItK, 3(1893), 1, 88–101. „Az keresztyén olvasóknak”: *Magyar nyelvű bibliafordítások és -kiadások előszavai és ajánlásai a 16–17. századból*, sajtó alá rend. ZVARA Edina, szerk. JANKOVICS József, Bp., Balassi, 2003 (Régi Magyar Könyvtár, Források, 14). (A latin nyelvű szövegrészeket LÁZÁR István Dávid fordította le magyarra.)
- KISS Margita, *A magyar Biblia hőskora: A szerémi tragédiától a vizsolyi diadalig*, Újvidék, Tóthfalva, JMMT, Logos, 1999.
- KRÄHLING Edit, *Az eredeti és a fordítás viszonya Sylvester János magyar Új Testamentumában = Pietas non sola Romana: studia memoriae Stephani Borzsák dedicata*, ed. Anita CZEGLÉDY et al., Bp., Typotex, Eötvös Collegium, 2010, 820–830.
- Magyar Biblia-fordítások: Hunyadi János korától Pázmány Péter századág*, vál., összeáll., szöveggond., jegyz. NEMESKÜRTY István, Bp., Szépirodalmi, 1990.

- MOLNÁR József, *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527–1576 között*, Bp., Akadémiai, 1963.
- MONOK István, *A Nádasdy család sárvári és pottendorfi udvara és könyves műveltsége = Kék vér, fekete tinta: Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*, szerk. MONOK István, Bp., OSZK, 2005, 68–85.
- NÉMETH S. Katalin, *Sylvester János Rosariuma*, Vigilia, 43(1978), 8, 529–533.
- PÉTER Katalin, *A bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a 16. században = Uő, Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Bp., Ráday Gyűjtemény, 1995, 31–55.
- PÉTER Katalin, *Nádasdy Tamás mecénási tevékenységéről = Uő, Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Bp., Ráday Gyűjtemény, 1995, 56–65.
- RÉVÉSZ Imre, *Erdősi János magyar protestáns reformátor*, Debrecen, 1859, *Rola krakowskich drukarzy w kulturze węgierskiej, Die Rolle des krakauer Druckwesens in der ungarischen Kultur, A krakkói nyomdászat szerepe a magyar művelődésben*, a tan. írta V. ECESEDY Judit, Bp., Balassi, 2000.
- Sylvester János Nádasdy Tamásnak (1541)*, ford. CSONKA Ferenc = *Janus Pannonius művei – Magyarországi humanisták*, vál., szöveggond. és jegyzet KLANICZAY Tibor, Bp., Szépirodalmi, 1982, 736.
- Sylvester János Nádasdy Tamásnak, 1536. június 24. = Régi Magyar Költők Tára, II, XVI. századbeli magyar költők művei*, I, 1527–1546, közléteszi SZILÁDY Áron, Bp., 1880, 489.
- SZABÓ András, *A bibliafordítások száz éve = Magyar nyelv és irodalom*, főszerk. SIPOS Lajos, Bp., Dunakanyar 2000, 1997 (Pannon enciklopédia), 222–223.
- SZAKÁLY Ferenc, *Sárvár mint helyi kulturális központ = Nádasdy Tamás (1498–1562): Tudományos emlékülés: Sárvár, 1998. szeptember 10–11.*, szerk. SÖPTEI István, Sárvár, 1999 (Nádasdy Ferenc Múzeum kiadványai, 3), 87–103.

- VARJAS Béla kísérőtanulmánya = SYLVESTER János, *Új Testamentum, Újsziget, 1541*, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete, 1960 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 1), 7–12.
- VISKOLCZ Noémi, *A mecénatúra színterei a főúri udvarban: Nádasdy Ferenc könyvtára*, szerk. MONOK István, Szeged, Bp., Szegedi Tudományegyetem, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, 8).
- ZVARA Edina, *A Biblia magyar nyelven a XV–XVII. században = Ércnél maradandóbb: A Vizsolyi Biblia vizsolyi példányának hasonmása*, szerk. MONOK István, NYERGES Judit, Bp., Vizsoly, Magtár Művészeti Alapítvány, 2006, 5–21.

Új Testamentum

SYLVESTER JÁNOS

Sárvár 1541

KOSSUTH KIADÓ
MTA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT

REFORMÁCIÓ 500
EMLÉKBIZOTTÁG

500
reformáció

A kísérőtanulmányt írta Zvara Edina

ISBN 978-963-09-8970-1

Minden jog fenntartva

© Kossuth Kiadó 2017

© MTA Könyvtár és Információs Központ 2017

Felelős kiadó Kocsis András Sándor,
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
és Monok István, az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója

Műszaki vezető Papp Miklós
Nyomdai előkészítés Gróf Levente
Képfeldolgozás GMN-Color Digitál Kft.

Nyomtatta és kötötte a Szekszárdi Nyomda Kft.
Felelős vezető Vadász Katalin ügyvezető igazgató